

B4029

Szegedi Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ TÉZISEI
ÇAPRAZ HÜSEYİN ŞEVKET ÇAĞATAY

Pétervárad 1694. évi török ostroma nyugati és oszmán források alapján

Történelemtudományi Doktori
Iskola
Prof. Dr. J. Nagy László
DSc.
doktori iskola vezetője

Modernkor (Új- és Legújabbkor)
Program
Prof. Dr. Anderle Ádám
DSc.
program vezetője

Témavezető:
Dr. habil. Papp Sándor
PhD.

SZEGED, 2011

A dolgozat témaválasztása és célja

Isztambul meghódítása után a Kelet és Nyugat közti harc Közép-Európa déli részéig terjedt, ez a harc átrajzolta Európa politikai, katonai, közigazgatási és demográfiai viszonyait. Ebből a – többnyire oszmánok által irányított – időszakból számos írásos emlék maradt fenn. Ezek az események a történelmi kutatások nagyon kis részét képezik, és főleg orientalisták kutatásai közt kapnak helyet. Napjainkban is folyik az oszmán kéziratok feltárása és feldolgozása, amely módosíthatja tudásunkat az Oszmán Birodalom születéséről, felemelkedéséről és bukásáról. A keresztény társadalmakkal kapcsolatba kerülő, az újkori Európa szerkezeti változásaiban részt vevő civilizált keleti társadalom mentalitásának és céljainak megismerését, és az összetettebb események megértését naplók, monográfiák, valamint török utazók és követek által írott beszámolók könnyítik meg.

Az oszmán hadtörténet kisebb helyet foglal el a történetírásban, mint ahogy azt gondolnánk. Sokszor találkozunk azzal, hogy a tudományos igényű történetíráson kívül eső, a speciális török hadtörténet témájával foglalkozó szakirodalomban nem szerepelnek az eredeti oszmán okiratok és források. Ezek mellett az ismert kiadásokban is figyelemre méltó az a hiány, hogy bár részletesen feldolgozzák az oszmán hadtörténelmet, mégis nem kellő mértékben beszélnek például a hadi szervezetről, a taktikáról, a katonai egységek összetételéről, a fegyvertechnológiáról.

Dolgozatom egy, a Topkapı Múzeumban található, és az 1694. évi, huszonhárom napig tartó, az oszmánok péterváradi

sikertelen ostromát felölelő napló alapján készült. A forrásból kiindulva olyan kérdésekre próbáltam választ találni, mint például az oszmán hadsereg hadi előkészületei, a hadakozó felek létszáma, a hadjárat logisztikája. Ezek mellett a dolgozatban elért eredményekkel próbáltam felhívni a figyelmet az elbeszélő források használatának fontosságára a modern történetírásban.

Jóllehet a kezembe került forrás nem teljesen ismeretlen, eddig kiadása nem készült el, a feldolgozásának módja pedig nem felel meg a mai tudományos követelményeknek. Célom ezért az, hogy a teljes oszmán-török szöveg alapján képet adjak az 1694. évi hadjáratról, annak előkészületeiről, a huszonhárom napig tartó, Pétervárad elleni ostrom lefolyásáról, a hadakozó felek létszámáról, a hadjárat logisztikájáról. A kezembe került kiadott és kiadatlan források az ostromról olyan árnyalt képet adnak, amely hadtörténeti szempontból példa nélküli a magyar történelemben. Így a visszafoglaló háborúk egyik legérdekesebb és eléggé feldolgozatlan eseménye fontos adalékot nyer.

A munkámban külön ki kívánom emelni azt a tényt, hogy a török történetírók mennyivel másképpen láttatnak bizonyos hadi eseményeket, mint a Habsburg és a magyar források.

A téma kutatása. Források

Az általam vizsgált forrásnak két kézírata ismert. Az Isztambulban őrzött példányon kívül a Berliini Állami Könyvtár (Deutsche Staatsbibliothek) kéziratai között, Diez A. 4° 75. szám alatt található egy nem teljes másolata.

A berlini kéziratot 1829-ben röviden Hammer-Purgstall ismertette németül az *Archiv für Geschichte* c. folyóiratban. Ugyanő egy rövid részletet be is épített nagy összefoglaló munkájába (Joseph von Hammer: *Geschichte des Osmanischen Reiches*. Budapest, VI. 588-589.). Bár forrását nem nevezte meg, feltehetően ugyanebből a német szövegből készítette Gömörly Gusztáv a magyar fordítást. Magyarul máig egyedül Gömörly Gusztáv írt a péterváradi ostromról, tanulmányában nem adta meg pontosan a forrását, mégis úgy tűnik, hogy valamelyik német ismertetést használta.

Munkámat az Oszmán Birodalom általános bel- és külpolitikájáról, szárazföldi és tengeri haditeljesítményéről, a hadsereg felszereléséről, katonai egységeiről, hagyományairól szóló munkák megvizsgálásával egészítettem ki, így a dolgozatomban megjelennek az 1694. évi péterváradi naplóból származó adatokon kívül az oszmán hadi erők tagozódásáról, a katonák élelmezéséről, a várrendszerekről, a katonai vonulás során való út- és hídépítésről, a hadsereg finanszírozásáról, és más hasonló tényezőkről szóló adatok is. A más krónikások által írott naplók és a feljegyzett politikai, katonai vagy társadalmi adatok használata a dolgozatomból kihagyhatatlan volt ahhoz, hogy a napló teljes tudományos feldolgozás alá kerüljön. Segítségemre voltak a vizsgálataim során kezembe került, Râşid Mehmed Efendi és Defterdar Sarı Mehmet Paşa által írt, a péterváradi hadjáratról szóló részek, emellett a Cafer pasa pecsétőre, Ali ibn Mehmed által írott *Der Löwe von Temeschwar* című német fordításban lévő, a péterváradi eseményeket elbeszélő rövid szöveg, és ezen kívül a sok adattal

rendelkező, a magyarországi oszmán hadjáratokat a török krónikások szemszögéből magyarázó, Török történetírók című háromkötetes szöveggyűjtemény.

Ezekon kívül használtam az Oszmán Birodalom katonai és politikai döntéshozó szervének, a nagyúri dívánnak a parancsait tartalmazó mühimme defterek anyagát. Az oszmán fél forrásai mellett feldolgoztam a másik, a Habsburg-oldal levéltári anyagát is. Ezek Bécsben a Hadi Levéltárban (Kriegsarchiv) kutathatók, és a Haditanács német nyelvű protokollumaiból, és a tisztek olasz nyelvű levelezéséből állnak. Ezek segítségével követni tudtam a hadjárat során a császári oldal tevékenységét és hadi stratégiáját. A dolgozatomban Thököly Imre naplóját is megvizsgáltam, aki ebben az időszakban az oszmán hadjáratoknál aktív szerepet vállalt. Ennek köszönhetően a katonai és a politikai fejleményeket a kurucok vezérének és Közép-Magyarország (Orta Macar) választott királyának szemszögéből is sikerült közvetítenem.

Az oszmán állam történetét tehát nem csak a hivatalos történetírásból ismerhetjük meg, amelyet „vak`anüvislik”-nek neveznek, hanem az „amatőr” krónikások írásaiból is. Róluk azt mondhatjuk, hogy sokkal jobban tükrözték a nép érzelmeit, és objektívabbak voltak az állami ügyek leírásában. A névtelen írók külön helyet foglalnak el a történészek között, hiszen ők nem azért írták le munkájukat, hogy rangot vagy állást szerezzenek a Portától, és nem kellett beszámolniuk a vezetőknek sem.

A dolgozat felépítése

Mivel a dolgozat egy hadjárat naplót elemez, s bemutatja annak oszmán átírását, magyar fordítását magyarázó szövegekkel, és a korabeli egyéb forrásokat, ezért nagyon lényeges részletesen vizsgálni az oszmán hadsereg felépítését, katonáit, a nagyúri flottát, a fegyvertechnológiát és a hadi stratégiát. Ezek Az emberi erő és a technológiai feltételek az oszmán hadseregben című fejezetben kerülnek bemutatásra. Helyet kap továbbá ugyanebben a fejezetben a menzil- és szállítási rendszer, mint a logisztika egyik meghatározó eleme, valamint az akciórádiusz elmélete és a hadsereg gazdasági háttere. Végül a végvárrendszer és a végvári katonák kerülnek ismertetésre, s a fejezetet egy, Az oszmánok és Pétervárad című alfejezet zárja le, mely részletesen mutatja be Vauban várépítés-és ostromtechnikáját, valamint a hadsereg várhoz vezető útját. Ezután következik a napló szövegének fordítása és elemzése, majd a következő fejezet, amelyben Thököly Imre naplója és a Habsburg szövegek, valamint a szultáni díván parancsait tartalmazó mühimme defterek kerülnek bemutatásra. Ugyanitt kapnak helyet az ostrom jobb áttekinthetőségét szolgáló térképek is. A Függelékben összefoglalom az ostromban részt vevő fontosabb török személyeket, s a napló oszmán átírása is ugyanitt található.

Eredmények

A munka koncepciója a péterváradai hadjárat naplójának az oszmán hadtörténelem tudományos eredményeivel való összehasonlítása. Az egybevetés után a következő eredményekre jutottam.

Minden forrás adatokkal szolgál az élelmezési, pénzügyi és elszállásolási problémákról, mert ezek mindkét seregben gondot okoztak. Láthatjuk tehát, hogy a visszafoglaló háborúk nem csak az oszmánok, hanem a császáriak számára is megterhelők voltak. A csapatok létszámáról is információkat kapunk mind a császári, mind pedig az oszmán sereget illetően, pontos adatokkal természetesen mindkét oldal csak a saját létszámával kapcsolatosan szolgál. Egyedül Thököly naplója nem beszél a katonák pontos számáról. A stratégiaileg fontos várak, Gyula és Temesvár helyzete szintén olyan pontok, amelyek minden szövegben központi helyet kapnak. A szállítás kérdése szintén minden forrásban felmerül, a hangsúly azonban az oszmánok és Thököly esetében a seregek és a fegyverek szállítására, a német és az olasz forrásokban pedig a muníció és az élelem szállítására kerül. Az oszmán sereg viselkedése, és a szemben álló felek hadi stratégiája központi témája mindkét oldal írásainak, és lényeges még a kémek és foglyok megjelenése a táborokban. Az oszmán flottát illetően ismét csak minden szöveg szolgál információval. A leglényegesebb témakör azonban, ami természetesen minden csapatot érintett, és a harcok végkimenetelét meghatározta, az időjárás volt. Erről minden forrás részletesen beszél.

A pontos napi eseményekről, összecsapásokról, a szerző (és esetlegesen a hadsereg) lelkiállapotáról mind Thököly, mind pedig az oszmán forrás ír, máshol ebben a témában nem találunk adatokat. A sereg vonulását illetően az oszmánokon kívül Thököly rendelkezett még bizonyos mennyiségű információval.

Vannak olyan adatok, amelyekhez csak az anonim író munkáját olvasva juthatunk. Ilyen az oszmán sereg vonulási útvonala és menetideje, az egyes megállóhelyeket pedig nem csak felsorolásszerűen érinti, hanem esetenként részletesen be is mutatja. Van, hogy ezek a bemutatások egybefonódnak olyan, felsorolásunk szempontjából fontos témakörökkel, mint az alattvalók jogi ügyei, vagy a lakosok mindennapjainak biztonsága. Szintén a mindennapokhoz tartoznak a katonák zsákmányolásai, portyázásai. Ezekkel kapcsolatosan nem csak a történésekről értesülünk, hanem a vezetők ezekkel kapcsolatos rendeleteiről, vagy a köznép reakcióiról. A vezetők természetesen ezeken a kérdéseken túl is hoztak olyan határozatokat, amelyek érintették a katonákat (pl. ajándékpénzek), s érdeklődve olvashatjuk, hogy lehetőséget nyújtottak a seregben szolgálóknak arra, hogy bizonyos időközönként ők is előterjeszthessék igényeiket a vezetők felé. Tudásunkat gyarapítják azok a bejegyzések, amelyek arról beszélnek, hogy mikor, hogyan, kik és milyen létszámban csatlakoztak a menetelő sereghez, vagy éppen hogy milyen néprétegből, és milyen motivációval kerültek ezek a katonák a hadsereghez. Ezek mellett a nem szokványos adatok mellett természetesen szerepelnek információk a hadsereg

fegyvertechnológiájáról, a vezetők öltözködéséről, egyéb felszerelésekről, és a vallásról. Az anonim író munkáját imával kezdi, és egész munkáját átszövi a vallásos hangnem. A vonulás, a mindennapi gondok és a későbbi összecsapások sikeréért Istenhez fohászkodik. A vallás a katonák motivációjában is központi szerepet kap, ahogy ez több helyen olvasható – a szultán, vagyis Isten árnyékának irányítása alatt harcolnak, Isten akaratából és Isten nevében, a hitetlenek ellen. Ez legitimálja a hadi tevékenységet. Láthatjuk tehát a vallási világnak és az oszmán államrendszernek az oszmán társadalom feletti hatását, és a vallásközpontú hétköznapiakat.

Remélem, hogy elért eredményeimmel sikerült felhívnom a figyelmet az elbeszélő források elemzésének és feltárásának fontosságára a modern történetírásban, és áttekinthetőbbé tettem a visszafoglaló háborúk egy, eddig kevésbé feldolgozott részletét.

A dolgozat témájához kapcsolódó publikációk

Pétervárad 1694-dik évi török ostroma. Belvedere Meridionale, Szeged. (a könyv kézírata megjelenés alatt).

“The Turkish People and the Ottoman Empire from the Perspective of Imre Thököly”. *Universität Leipzig - Geisteswissenschaftliches Zentrum Geschichte und Kultur Ostmitteleuropas* (megjelenés alatt).

“XVII. Yüzyıl Macar Millet Anlayışının İdeolojik İçeriği Açısından Bir Örnek: Kuruz Hareketi ve Askeri Potansiyeli”. *Karadeniz Araştırmaları Merkezi*, S. 28, 2011, 67 – 84.

“Thököly İmre Gözüyle Osmanlı İmparatorluğu’nun 1694 Petrovaradin Kuşatması”. *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, S. 6, 2010, 123 - 176.

A dolgozat témájához kapcsolódó előadások

The Turkish People and the Ottoman Empire from the Perspective of Imre Thököly. Jagelló Egyetem (Krakkó, Lengyelország), Eperjesi Egyetem (Szlovákia), Universitat Leipzig - Geisteswissenschaftliches Zentrum Geschichte und Kultur Ostmitteleuropas (Németország), Szeged, 2009.

Az 1694-es pétervárad-i török ostromról. III. Szegedi Phd-konferencia, Szeged, 2008.